

the lack of shading in the black and white world that makes it hard to treat the author's arguments with respect" (s. 143).

Pagtstematikken leder over til kapitel 4, der skitserer "providence" som tema for en ny bibelsk teologi. Hvor pagten enten ses som et fremmedelement, der presses ned over teksterne, eller som et flertydigt begreb, så forbinder forsynstanken på den ene side en række temaer i Bibelen (skabelse, hellighed, kongedømme) og udfordrer på den anden side en række systematiske bestemmelser (mening, epistemologi, autoritet). Kort sagt omfatter "providence" Guds handlen både i – og omkring Bibelen. Idéen er ret god; torsoen er spinkel, men Elliott lover at udfolde forsøget i en kommende bog. Den vil jeg glæde mig til at læse.

Bogens klare gevinst er Elliotts imponerende indlæsthed i nyere engelsk og tysk litteratur, der formidler et sjældent overblik over tendenser på tværs af sprog, konfessioner og forskningstraditioner. Imidlertid er den vanskelig at læse. For det første gør indspisthed og name-dropping den uegnet for andre end dem, der i forvejen besidder de nødvendige forkundskaber. For det andet er stilen kursorisk og forvirrende. Elliott er nærmest tavs omkring sit udvalg af litteratur og dispositionen for sin præsentation. Hvad værre er, så væver nøgterne beskrivelser, citater og egne bedømmelser sig indimellem uigennemskueligt ind i hinanden, så læseren efterlades forundret over, hvem der siger hvad. For det tredje skæmmes bogen af slåfejl og manglende pausetegn. Man må ofte selv gætte, hvor et manglende ") skal sættes, og der er for mange fejl i gengivelsen af tyske citater. Summa: Elliott leverer mange skarpe og øjenåbnende iagttagelser af tendenser og interesser inden for de seneste år, der desværre står side om side med en række uheldige fejlpositioner.

Frederik Poulsen

Holger Villadsen

Nordisk Patristisk Bibliografi, Bind I: Systematisk afdeling og Bind II: Alfabetisk afdeling, København: Books on Demand 2011 og 2012. 479 og 494 s. Kr 385 og 375 .

Holger Villadsens store anstrengelse, den omfattende patristiske bibliografi på www.patristik.dk med stort set al nordisk begået forskning og tekstoversættelse fra 1508 til i dag, er nu tilgængelig i bogform.

Bibliografiens trykte udgave udgøres af to bind, hvor det første (den systematiske afdeling) er identisk med netversionen, mens det andet (den alfabetiske afdeling) har samme indhold, men som noget nyt med alle referencer sorteret under de enkelte forskere. På den måde refererer de to bind til hinanden indbyrdes og fungerer som hinandens indeks.

Bind I følger Villadsens oprindelige tredelte systematisering af de patristiske emner på nettet, hvor cirka 6.000 bøger, artikler og oversættelser er

taget med: Først kirkefædrene og deres tekster. Dernæst et afsnit dækkende relaterede emner såsom Biblen (de forskellige oldkirkelige oversættelser og kanonhistorien), apokryferne, kirken (liturgi, organisation o.l.), dogmerne (symbolhistorien) og forholdet til det omgivende samfund (fx andre religioner og arkitektur). Slutteligt et afsnit om generelle indføringsværker i den tidlige kirke og kristendom.

Med den fællesnordiske evangelisk-lutherske baggrund in mente kommer det nok ikke bag på nogen, at det største af delemnerne i bibliografien udgøres af Augustin og hans værker (i alt 28 s.). Til gengæld kan det virke overraskende, at det næststørste delemne er de apokryfe tekster (i alt 22 s.), hvor næsten en fjerdedel af henvisningerne alene er til oversættelser af og studier i *Thomasevangeliet*.

Har man den mindste interesse i et oldkirkeligt emne fra de apostolske fædres tid indtil det 8. årh. i vest og det 7. årh. i øst, er det at finde her. I flæng kan blandt andet nævnes: palæografi, kirkeårsperikoper, homiletik, trinitetslære, manikæisme, arkæologi, ikonografi og meget mere.

Bind II består af en alfabetisk angivelse af alle de nordiske forfattere, der er nævnt i Bind I. Ifølge Villadsen er det i Norden formentlig kun Per Byskow (Lund) og Henning J. Lehmann (Aarhus), der har haft en ansættelse med patristik som hovedfag (9). Ellers fremstår de moderne forskere fra religions- og teologidisciplinerne som bibliografiens flittigste bidragsydere: religionsvidenskab (Einar Thomassen), eksegesi (Søren Giversen), systematik (Anders-Christian Jacobsen) og ikke mindst kirkehistorie (Einar Molland, Nils Arne Pedersen, Samuel Rubenson og Oskar Skarsaune). Den gode, danske tradition for præstegårdsforskning er også med og eksemplificeres ved Villadsen selv og naturligvis Helge Haystrup, især dennes Augustinstudier.

Ligeledes skal også nævnes væsentlige finske forskere, fx Ismo Dunderberg og Antti Marjanen, der ser ud til at være bedst repræsenteret ved deres internationale publikationer, selv om deres *Juudaksen Evankeliumi* sikkert ville være god at gæste, hvis man interesserede sig for *Judasevangeliet* – og kunne finsk. Men imponerende er det, at Villadsen i så vid udstrækning har fået de finsksprogede udgivelser med. Patristikken i Island må heller ikke glemmes; i bibliografien er den især personificeret ved Jon Ma Ásgeirsson, der også er rigt repræsenteret med artikler på sit modersmål. En rar påmindelse om, at nutidige forskeres formidlings- og publikationsforpligtelse ikke kun behøver at gestalte sig internationalt, men nationalt ligeså.

Når nu al information udi nordisk patristikforskning i forvejen er tilgængelig på Villadsens hjemmeside, er der så nogen grund til at erhverve sig det dobbelte referenceværk? Faktisk, ja. For der er en verden til forskel på læseoplevelsen, når man sammenligner det at surfe rundt på nettet med det at slå op i bøger på gammeldags facon. Det sidste er bestemt at foretrække. En oplevelse mange nok deler, når de har siddet og læst i Google Books længe nok.

Så for os andre viser Villadsens store anstrengelse sig at have været al besværet værd, særligt i sin nu trykte form, som fortjener en lang brugs- og levetid.

René Falkenberg

Christine Mundhenk (red.)

Melanchthons Briefwechsel, Band T 13, Texte 3421-3779 (1544). Udg. af Matthias Dall' Asta, Heidi Hein og Christine Mundhenk. Stuttgart-Bad Canstatt: Verlag fromann-holzboog 2012. 631s. EUR 284.

Med stor præcision er udkommet dette nye bind af det kendte værk kun et år efter det forudgående bind. Nærværende udgivelse omfatter 369 stykker, latinske og tyske, og det er et godt tegn på Melanchthons enorme brevveksling, at disse breve kun omfatter året 1544. Indholdet er meddelt og beskrevet i koncentreret form i værkets *Regesten* Bd. 4, 1983. I mellemtiden er to nye breve dukket op, og de er aftrykt i nærværende bind nr. 3595a og 3777a. Det førstnævnte er ganske interessant: på en tabt forespørgsel fra Anton Lauterbach om nadverens brug svarer Melanchthon (den 22. juni 1544), at han vil råde til, at man går hyppigt til alters. Han henviser her til indstiftelsesordene hos Paulus "gør dette, så ofte som...". Det betyder, skriver Melanchthon, at man tit og ofte skal nyde nadveren, og at man ikke skal vente med det til dødslejet. Han oplyser også, at Luther netop har skrevet det samme til Anton. Brevet findes i en afskrift i Riga. Det andet "nye" brev (3777a) er en skrivelse fra Georg Norman til Melanchthon, udateret, men fra 1544. Bl.a. anbefaler han her franskmanden Carolus Paludanus, som i de sidste par år har været læge hos kong Gustav Vasa. Han rejser nu hjem og ønsker at passere Wittenberg undervejs. Brevet findes i koncept i rigsarkivet, Stockholm.

Brevvekslingen fra dette år afspejler i øvrigt anspændte private forhold hos Melanchthon. Datteren Anna var blevet gift med digteren Georg Sabinus, og de var flyttet til Preussen. Det var Melanchthon ked af. Sabinus var en kedelig, utro fyr. Da Anna et par år efter døde, var Melanchthon utrøstelig og bebrejdede sig selv. Også det store arbejdspress, opblussen af nadverstridigheden, forholdet til Luther og angsten for krig virkede trykkende på ham. Brevvekslingen med den danske Christian d. 3. begynder så småt at komme i gang i dette bind. Der er to emner, som drøftes mellem dem. Det ene drejer sig om vanskeligheder med leverancen af de gaver i form af sild og smør, som kongen forærer berømtederne i Wittenberg (3439). Kongen lover at få bedre styr på dette og opfordrer Melanchthon til at sende en ønskeseddel over gaver, som han kunne tænke sig tilsendt fra kongen. Det andet emne angår krigen fra 1542 mellem Christian d. 3. og kejser Karl d. 5. En fredsaftale blev indgået i maj 1544. Omtalen af dette i Melanchthons brevveksling giver et glimt af den nyhedscentral, som Melanchthons hjem